

ЛИСТОПАД-
ГРУДЕНЬ

2017

№ 6 (138)

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Всеукраїнський науковий журнал

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Головний редактор

В. О. Дятлов

Заст. головного редактора

О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

В. О. Дятлов

М. К. Бойко

О. Г. Самоїленко

А. М. Боровик

Г. В. Боряк

Є. М. Луняк

О. Б. Коваленко

О. О. Маврин

О. П. Моця

Ю. А. Мицик

А. М. Остряк

С. О. Павленко

В. М. Половець

Г. В. Палакін

С. М. Свистович

Т. В. Чухліб

К. М. Ячменіхін

Редакційна рада

І. М. Аліфіренко

О. Я. Гранін

Г. Ю. Івакін

С. Л. Лаєвський

Д. М. Лозовий

В. В. Мельничук

П. М. Мовчан

М. О. Носко

Н. Б. Реброва

І. М. Ситий

Ю. О. Соболев

О. П. Реєнт

В. Ф. Чепурний

Випусковий редактор

О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Просвіта» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археології та джерело-
знавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол
№ 5 від 18 грудня 2017 р.)

У ГЛИБ ВІКІВ

Келембет С. Великі князі Чернігівські: перші десятиліття

монгольського панування. 3

Бондар О. Оборонні двори Києво-Печерської лаври на території
Пакульської волості. 12

Філіпова Г. Київ та полонені шведи часів Північної війни:
маловідомі факти. 20

Сердюк І. Не бивши кума, не пити пива: «кумівство»,
стратегії і практики вибору хрещених батьків у суспільстві
Гетьманщини. 28

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Казімірова С., Тужик М. Ремесла та промисли Менської сотні у
другій половині XVII-XVIII ст. 34

Саєнко Н. Соціальна топографія Батурина другої половини
XVIII ст. (за матеріалами Рум'янцевського опису). 39

Козоріз В. Іноземні поселенці на землях села Великий Хутір. 48

Науменко А. Єврейська землеробська громада у селі Бреч
Сосницького повіту Чернігівської губернії. 56

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Подлевський С. Графіті Спасо-Преображенського собору в
Чернігові. 61

Корнієнко В., Чигирик І., Четверікова І. Документи з історії
дослідження Адріаном Праховим старожитностей
Чернігова у 1892 р. (з фондів Національного заповідника
«Софія Київська»). 73

Миколайко Т. Іван Мазепа – титор Троїцького собору
в Чернігові. 84

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії
Сіверщини (XVII-XVIII ст.) (частина 8). 89

РОЗВІДКИ

Дятлов В. Середньовіччя і реформація.
Проблема континуїтету в історіографічному дискурсі 128

Маслійчук В. Освітні ініціативи в Малоросійській губернії
1797 – 1802 рр. 137

Котельницький Н. Микола Андрійович Шліппенбах –
нащадок І. І. Петрункевича. 143

Половець М. Павло Павлович Білецький-Носенко (1774 – 1856) . 154

Хащенко О. Внесок П. Я. Дорошенка у розвиток національної
культури. 161

ГЕНЕАЛОГІЧНІ НОТАТКИ

Бойко Л. Настоятелі Георгіївської церкви. 167

Шекун В. Неопублікований родовід С. Д. Носенка. 173

ЮВІЛЕЇ

Кузьменко В. Добротворець. На пошану 80-річчя
Михася Ткача. 178

Студьонова Л. Завжди в пошуку. 184

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

Павленко С. Зображення І. Мазепи та його близьких у композиції
«Успіння» (книга «Новий Завіт» 1753 р.) 186

Циганок О. Про жанрові особливості твору Лаврентія Крцоновича
«КІЮТ СРІБНОКОВАНИЙ...» (1695). 191

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Грич І. Схід і Південь України: час, простір, соціум. Том 2.
Матеріали до бібліографії. – Київ, 2016. – 943 с. 195

НЕКРОЛОГ
Пам'яті Володимира Миколайовича Сапона 202

«СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС»

Всеукраїнський науковий журнал

Наказом МОН України № 1328 від 21.12. 2015 журнал включено до Переліку наукових фахових видань України, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з історії.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 16226 – 4698 ПР від 21 грудня 2009 р., видане Міністерством юстиції України.

ISSN 2518-7422

Індекс 74325

Адреса редакції: 14000, м. Чернігів, вул. Хлібопекарська, 10

Телефон для довідок 95-74-18

Сайт журналу: www.siver-litopis.cn.ua (ISSN 2518-7430)

Базові освітні, наукові, культурологічні установи, де зберігаються комплекти журналу «Сіверянський літопис»:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Національна парламентська бібліотека України

Державна науково-технічна бібліотека України

Львівська державна наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Одеська національна наукова бібліотека

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Книжкова палата України

Журнал надсилається також до інших бібліотек, наукових, освітніх та культурологічних закладів України, США, Канади, Англії.

Ігор Сердюк

НЕ БИВШИ КУМА, НЕ ПИТИ ПИВА: «КУМІВСТВО», СТРАТЕГІЇ І ПРАКТИКИ ВИБОРУ ХРЕЩЕНИХ БАТЬКІВ У СУСПІЛЬСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті досліджуються стратегії і практики вибору хрещених батьків у суспільстві Гетьманщини. Розглядається два основних аспекти проблеми. Першим із них є канонічна модель хрещення та її дотримання чи порушення. У XVIII ст. церква намагалася дисциплінувати священників і паству та офіційно забороняла мати більше одного хрещеного батька чи матері. Однак ці заборони послідовно ігнорувалися. Причини цього пов'язані із другим аспектом – ставленням населення до ролі хрещеного батька (матері) та відповідних зв'язків, котрі встановлювалися цим актом.

Ключові слова: Гетьманщина, дитина, хрещення, кум, кума, хрещені батьки.

Сьогодні поняття «кумівство» вживається переважно у негативному контексті, здебільшого щодо ситуацій отримання вигоди від родинних зв'язків. У суспільстві Гетьманщини використання таких зв'язків вважалося нормою, вони були частиною політики на різних рівнях. Життєві стратегії включали в себе намагання правильно породичатися, у першу чергу через укладання шлюбів, і цей аспект досить добре досліджений в українській історіографії¹. Однак розширити мережу контактів можна було й унаслідок «правильного» хрещення дітей, адже подібне духовне родство церквою прирівнювалося до кривного. З іншого боку, вибір «правильних» хрещених батьків був одним із соціальних запобіжників, котрі давали малюку надію на якусь допомогу унаслідок сирітства. В такому контексті кумівство виступає інституцією, важливою як для «зацних» персон, так і для простолюду². Зрозуміло, що це явище занадто багатогранне для висвітлення у межах однієї статті, відтак я торкнувся лише ідеальних та «реальних» практик участі кумів у хрещенні та спробую проаналізувати стратегії вибору хрещених батьків.

Спершу необхідно зауважити, що хрещені батьки були обов'язковими учасниками правильного хрещення. Вважалося, що вони набувають духовного зв'язку з хрещениками, повинні їм допомагати в житті та всіляко «научати». Народна традиція витворила і транслувала в «усному» варіанті широке коло їхніх обов'язків (наприклад, різати коровай на весіллі), однак, деякі з них фіксуються й у писемних джерелах. Наприклад, у Требнику Петра Могили після вимоги до хрещених батьків знати основні молитви³ йдеться також, що свого часу вони мають навчити цих молитов своїх хрещеників. Ті, хто не знали цього набору, не могли бути хрещеними батьками, так само, як і еретики, відлучені від церкви, неповнолітні, юродиві тощо⁴.

Хрещені батьки фігурували у відповідному записі метричної книги. На їх позначення в метриках та інших писемних джерелах Гетьманщини паралельно використовувалося три основних лексичних набори: «*восприемник*» та «*восприемница*», «*кум*» та «*кума*», «*кмотр*» та «*кмотра*». Упродовж XVIII ст. та в різних приходах загалом стала формула цього запису могла різнитися в деталях та лексиці, як ось у наведених фрагментах (1726 та 1774 р.):

© Сердюк Ігор Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

«Крестил младенца [...] кметр его был Антон Артюшенко, кметра Анастасия Яковиха жители града Куземина⁵».

У Ивана Романенка и жены его Марии родилась Стефанида, восприемница Анна Митрофановна⁶».

У цитатах, окрім різної лексики, ми бачимо різні підходи до кількості хрещених батьків. Це питання є цікавим у кількох сенсах, зокрема й у площині боротьби традиції та дисциплінування церкви. Требник Петра Могили встановлював тільки мінімальну кількість – один хрещений, але зазначав, що за древнім церковним звичаєм їх може бути і двоє, при цьому про максимальне число нічого не йшлося⁷. З іншого боку, у Великому Московському требнику містилася чітка вказівка, що «восприемник» може бути тільки один: чоловік для хлопчика і жінка для дівчинки. Саме на даний требник посилалися церковні ієрархи в бажанні уніфікувати «могилянську» традицію на московський манер, як, наприклад, про це йшлося в указі київського митрополита Тимофія Щербацького від 23 листопада 1743 р.:

«Как нам извѣстно есть при крещении раждающихся младенцов з мужеска и женска пола двое лиц восприемников бывает, з коих чрез то многии в духовное сродство повходили а из того произвождении и сродствах дѣл как нам так и духовной нашей консистории немалыя имѣются затруднения, в требнику ж великом московской печати на лист «7м» напечатанно подобает вѣдати яко во святом крещении един довлѣет восприемник аще мужескаго полу если крещается аще ж женский токмо восприемница⁸».

Даний указ важливий, бо пояснює вимогу мати тільки одного хрещеного тим, що хрещені батьки між собою, а також із своїми хрещениками вступають у кривне родство, а отже, створюється велика плутанина, хто кому родич і якого ступеня спорідненості. Найперше це могло стосуватися укладання шлюбів, частина з яких могла бути визнана недійсними. Особливо це було би актуальним для невеликих сіл з їхнім доволі обмеженим шлюбним ринком. Риторика указу доволі жорстка, тим, хто його не дотримуватиметься і продовжуватиме попередні практики, митрополит Щербацький погрожував позбавленням священства. Однак parroхи, не криючись, продовжували хрещення із двома кумами, ще й документували свій «злочин» на відповідних сторінках метричних книг. Це дає підстави задуматися про дієвість подібних указів й про те, чи не видавалися вони переважно для «галочки»? Адже далі (у 1765 р.) буде схожий указ із такими ж погрозами, однак так само практично не реалізований⁹. Можливо, одним із факторів, котрий сприяв толеруванню залучення двох хрещених батьків, була платня, що могла стягуватися з обох кумів. Іноді її наявність і розмір був прямо прописаний у договорах parroхів з паствою¹⁰.

Імовірно, «нові» вимоги обмежуватися одним хрещеним втілювалися хіба у практиках окремих священників. Так, наприклад, робили священники Христорождественської церкви Яресьок Петро Олексів і Василь Левицький. Утім, їх важко назвати зразковими виконавцями, до 1765 р. вони взагалі не записували «восприемников», аж доки у листопаді 1764 р. в книзі з'явився запис, імовірно від миргородського протопопа Романа Копійського, про неправильне її ведення¹¹. Подібні практики можна також обережно пов'язати не тільки з особою священника, а й з батьками новонароджених. Наприклад, у метричній книзі церкви Рідва Богородиці містечка Воронков за 1780-ті рр. з-поміж багатьох записів про хрещення є тільки два з одним хрещеним. В обох випадках ідеться про дітей бунчукового товариша Матвія Сулими¹². 24 квітня 1782 р. хрестили його сина Георгія, хрещеним батьком якому був «тільки» Павло Степанович Томара¹³, а роком раніше – 31 січня 1781 р. хрестили двійню – Василя і Марію. «Восприемником» Василька був Михайло Томара¹⁴, а Марії – Анна Гайворонська¹⁵.

Бажання мати двох хрещених батьків знавець метричних книг Гетьманщини Віталій Дмитренко пояснює баченням «восприемництва» як способу залучитися підтримкою впливових парафіян та налагодити корисні для себе соціальні зв'язки¹⁶. Це пояснення не є повністю універсальним. Щойно згаданий Матвій Сулима бере в куми представників однієї родини, котрі й так мали з ним зв'язки, адже були рідними братами його дружини Єлизавети. У даному конкретному випадку йшлося про замикання всередині вже існуючих родинних відносин або ж їхнього укріплення.

Дії Миколи Ханенка у цьому сенсі видаються прагматичнішими. У 1731 р., будучи стародубським полковим суддею, хрещеним батьком синові Петрусью він запрошує свого «начальника» стародубського полковника Олександра Дурова¹⁷. Останній тоді був вихідцем із російського офіцерства та «чужим» на Стародубщині, тільки рік тому отримав пірнач, але вже пересварився з місцевими старшинськими кланами. Можливо, щоб збалансувати відносини з ними, хрещеною матір'ю запрошується «*ея м. паняя Андриева Миклашевская*»¹⁸. Мова йде про Єфросинію Павлівну – дружину колишнього наказного стародубського полковника Андрія Миклашевича¹⁹. Таким чином Ханенко забезпечує собі контакти з різними конфліктуючими політичними силами, а своєму синові – сподівання на їхню підтримку в майбутньому²⁰. Після цих подій пройде 12 років, у 1743 р. Ханенко вже в ранзі генерального хорунжого хрещеними батьками свого сина Івана запросить бути свояком – бунчукового товариша Федора Корецького та дружину стародубського полкового писаря Григорія Скорупи Анастасію²¹. Повторюся, що, можливо, таким чином він намагався укріпити зв'язки у полку, де мав маєтності. З іншого боку, ми, можливо, спостерігаємо якраз приклади того, коли спочатку через хрещення відбувається встановлення вертикальних зв'язків (пошуки підтримки, патрона), а потім, коли людина досягає найвищих щаблів – зв'язки стають більш горизонтальними або ж можуть перенаправлятися на «клієнтелу»²².

Ілюстрації такого спрямування «вниз», можливо, аж занадто «глибокі» знаходимо у щоденику Петро Апостола. 8 грудня 1725 р. він хрестив сина Григорія – слуги свого приятеля Єршова. Окрім того, що хрещений батько подарував матері похресника свій перстень, щось спонукало Апостола занотувати «*Мой крестникъ называется Павелъ*». Уже через місяць (19 січня 1726 р.) Петро Апостол так само запише «*Мой крестник умеръ*». Ще за кілька місяців (8 грудня 1726 р.) він знову хрестив хлопчика у того ж слуги. Цей приклад засвідчує, що відносини кумівства є двосторонніми і у традиційному суспільстві кожен від них щось отримує, навіть якщо вони не рівноцінні. З точки зору нерівноцінності цікаво було б дослідити і зворотні випадки, коли хрещеними дітей якоїсь зачної особи ставали представники простолюду або ж навіть жебраки. Принаймні, до початку XIX ст. такі звичаї подекуди практикувала польська шляхта, вважалося, що це може принести дитині щастя²³. На жаль, інформації про подібні вчинки старшини Гетьманщини мною не знайдено.

Вибір хрещених батьків для своєї дитини багато важив не лише для старшини. Коли у липні 1788 р. у священика з села Ховзівка Глухівського повіту Федора Кирнецького народився син, то він хотів, щоб кумами були саме пан Халкідонський і панія Красняковська (з огляду на прізвища – якісь місцеві вельможі), однак ті вчасно не прийшли. Батько дитини – Федір Кирнецький – навіть залишить у щоденику шифрований запис, що зогрішив, бо сказав «*противное о кумовьяхъ*». Вочевидь, він швидко знайшов заміну з менш родовитих односельців, принаймні, про це говорить ім'я хрещеного батька – Яким Костюченко. Цікаво, що під кінець церемонії хрещення прийшли й Халкідонський та Красняковська, однак до церкви навіть не заходили, а пішли додому. Ця ситуація показує, що вибір кумів не завжди відбувався так, як того хотілося батькам, а хрещення не завжди ставало нагодою для встановлення бажаних зв'язків²⁴.

На рівні простолюду такі стратегії прослідити дуже важко, адже основна маса населення Гетьманщини не лишила по собі істотних писемних джерел, тим більше таких, як щоденник Кирнецьких. Відомості по крихтах можна визбирувати із обмовок або метричних книг, у цьому разі продуктивнішими можуть бути дослідження на рівні однієї парафії. Наприклад, у приході Христорождественської церкви містечка Ярьески можна вирахувати найпопулярнішу куму. Нею була племінниця ярьесківської сотничихи Уляна (так вона маркована у джерелі). З 1766 по 1773 р. вона хрестила дітей мінімум вісім разів. Важливо, що серед її кумів ми не можемо ідентифікувати старшину чи містечкову верхівку. Можливо, простолюду якраз міг встановити зв'язки із зацними людьми через їх менш родовитих родичів, а тому Уляна користувалася попитом²⁵. Це припущення накладається на тезу німецького історика Юргена Шлюмбама про те, що бідні родини використовували інститут кумівства для того, щоб доповнити мережу зв'язків, існуючу на основі кровного родства, причому вони намагалися надбудовувати такі стосунки «вертикально» – вгору²⁶.

Натомість більш багаті були схильні шукати хрещених батьків для своїх дітей поміж рівних собі²⁷. Тут ідеться не про верхівку, а радше про «середній клас», з його у тому числі й корпоративними інтересами. Так, імовірно представник родини священників Федір Поповиченко запросив бути кумом диякона Василя Левицького²⁸. Або ж у жовтні 1766 р. «восприемником» у Карпа – сина Івана Поповича – був ієрей іншої яресківської церкви (Троїцької) Симеон Фесенко²⁹. Пізніше, в травні 1770 р. цей же Іван Попович бути хрещеною матір'ю своєї доньки запросить дружину яресківського сотенного писаря³⁰. Сина яресківського возного хреститиме майор³¹ і так далі.

Слабке місце таких пояснень ще у тому, що почасти неможливо відрізнити встановлення нових зв'язків від використання вже існуючих. Принаймні якась частина парафіян кликала у куми своїх родичів, можливо, навіть доволі близьких. Подібні записи у метриці яресківської церкви не поодинокі. Так, 22 липня 1765 р. хрещеним батьком Трохима – сина Мартина Пташниченка був Йосип Пташниченко. З огляду на прізвище вони явно були родичами³². Подібні випадки Юрген Шломбом пояснює тим, що біднота майже не використовувала інститут ритуального родства для розширення мережі своїх соціальних зв'язків «по горизонталі». Незаможним не потрібні були такі ж злиденні хрещені батьки. Отож тоді, коли не можна було знайти кумів «згори», вони рекрутувалися з-поміж кола рідні³³.

Метрики містять й інші цікаві випадки, наприклад, коли в тих же Яреськах одна «восприемница» Меланія Троцинська фігурує у двох хрещеннях підряд – 22 і 25 жовтня 1768 р. Важко сказати чи це просто співпадіння, чи є якісь причини. Або ж коли так само у двох випадках поспіль хрещеними є спочатку дружина (котра тільки раз постає в такій іпостасі), а потім і донька священника³⁴. Оскільки йдеться про 5 та 6 березня, то запрошені куми могли й не дістатися церкви, або ж йдеться про швидке хрещення «ради страху смертного», тобто тоді, коли дитинка могла померти. У щоденнику Кирицьких зафіксовано випадок, коли священнику довелося хрестити слабку дитинку посеред ночі, а тому він узяв свою дружину як хрещену матір.

Зрештою, метрична книга говорить про ще більш унікальний випадок. У серпні 1765 р. в Яреськах хрестили Євтуха – незаконнонародженого хлопчика. Враховуючи іншування байстрюків у суспільстві Гетьманщини, їхню малочисельність і маргіналізованість, логічно було б припустити, що хрещеним батьком Євтуха буде якийсь місцевий злидар. Але ж ні. Навпаки, його «восприемник» був найвищий за статусом серед усіх, зафіксованих у книзі: «*пана сотника сын Прокопий*»³⁵. Це був єдиний раз, коли в Яреськах у ті роки хрестили байстрюка, і єдиний випадок, коли Прокопій значиться в метричній книзі в такій іпостасі. Більше того, він єдиний настільки близький родич яресківського сотника, котрий у той час став чимось кумом. Відтак цю ситуацію ми можемо потрактувати, як своєрідну форму суспільної підтримки або ж такої собі легітимації байстрюка через його зв'язок із родиною сотника. Подібні випадки змушують розглядати кумівство, як багатомірне явище, складову соціальної комунікації, котра виросла із церковної традиції, однак функціонувала й поза її межами та набувала інакших смислів, аніж першопочатково запропонованих релігійними догмами. Власне, ця складова, здавалося б тотально унормованої процедури хрещення дитини, найгірше піддавалася унормуванню та дисциплінуванню, можливо, саме тому, що йшлося про життєві стратегії дорослих. Останніх могло більше турбувати те, хто буде їхніми кумами, аніж правильність самого обряду хрещення, адже народження дитини давало можливість встановити нові зв'язки або ж поглибити існуючі. У такому ракурсі інститут «кумівства» в Гетьманщині слугував у якості механізму групової та міжгрупової інтеграції так само, як для решти домодерного християнського світу, про що свого часу переконливо написали Сідні Мінц та Ерік Вольф (Sidney W. Mintz and Eric R. Wolf)³⁶. Потреба в таких інтегративних механізмах мусила бути значною, наприклад, вже з огляду на мобільність населення та іншування «чужих». Ритуальне родство в такому разі дозволяло компенсувати відсутність кривного та наблизитися до кола «своїх» членів певної локальної спільноти.

1. Як приклад такого комплексного дослідження див. працю Віктора Горобця: Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії

ранньомодерної України. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 271 с.

2. Про хрещених батьків у канонічному праві та побутування інституту «кумівства» в середньовічному суспільстві див. класичну статтю: Mintz S. W., Wolf E. R. Analysis of Ritual Co-Parenthood (Compadrazgo) / Sidney W. Mintz and Eric R. Wolf // *Southwestern Journal of Anthropology*. – 1950. – №4. – Р. 341–368.

3. Йдеться про «Отче наш», «Вірую в єдиного Бога», «Богородице, Діво», а також десятислов'є. Див.: Требник Петра Могили: у 2 т. – [репр. вид. 1646 р.]. – К.: Інформаційно-видавничий центр української православної церкви, 1996. – Т. 1. – Арк. 12.

4. Там само. – С. 11–12.

5. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (Далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 12. – Арк. 18зв.

6. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 65зв.

7. Требник Петра Могили. – С. 11–12. Цей аспект також підштовхує поставити питання про максимально можливу кількість хрещених батьків. Одразу зазначу, що у метричних книгах я не знаходив більше двох, а зустрів згадку про чотирьох «восприемников» у щоденнику Ханенка. 9 травня 1743 р. він записав, що був хрещеним батьком у Олени – доньки бунчукового товариша Івана Гамалії. Разом з ним дитину хрестили дружина путивльського воеводи Михайла Леонтієва Анастасія Олександрівна, бунчуковий товариш Йосип Гамалія та теща Івана Гамалії – Марія Неплюєва. Див.: *Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1723–1753. Приложение къ журналу «Кіевская Старина»*. К.: Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. – С. 206.

8. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 563. – 1 арк.

9. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело вивчення соціуму Гетьманщини XVIII ст. / Віталій Дмитренко. – Полтава: Сімон, 2016. – С. 87–88.

10. Знаменский П. Приходское духовенство в России со времен реформы Петра / П. Знаменский. – Казань: Университетская типография, 1873. – С. 674, 687.

11. ДАПО. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 157. У книзі зустрічаємо й поодинокі записи про двох хрещених батьків в одного немовляти.

12. Матвій Самійлович Сулима (?–†1786) – воронківський сотник (1759–1779), з 1779 бунчуковий товариш.

13. Павло Степанович Томара (1751–† після 1802) – у 1782 р. поручик, з 1783 р. ротмістр Таганрозького драгунського полку, Переяславський повітовий предводитель дворянства, почесний наглядач Ніжинських училищ (з 1811 р.), надвірний радник.

14. Михайло Степанович Томара (рідний брат П.В. Томари) (1766–† після 1809 р.) – сержант лейб-гвардійського Ізмайлівського полку (1784), секунд-майор (1793–1801), Золотоніський повітовий предводитель дворянства (1805–1809).

15. ЦДІАК України. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 764. – Арк. 33зв, 38зв. Цей момент також є нагодою згадати про хрещення близнюків та двійнят. Зазвичай у таких випадках фігурує четверо хрещених батьків – по двоє на кожну дитину.

16. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення. – С. 87.

17. Олександр Іванович Дуров – полковник стародубський у 1730–1734 рр.

18. *Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка // Киевская старина*. – 1884. – №4. – С. 30.

19. Андрій Михайлович Миклашевський (?–† бл. 1750) – син стародубського полковника Михайла Миклашевського, наказний стародубський полковник (1729–1730), бунчуковий товариш (з 1735 р.).

20. Петрусь помер 18 січня 1733 р. У зв'язку з цим постає питання чи продовжувалися кумівські зв'язки і контакти після смерті хрещеника?

21. *Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1723–1753*. – С. 196–197.

22. Про кумівство, як назагал важливий елемент відносин між патроном та клієнтом див.: Mintz S. W., Wolf E. R. Analysis of Ritual Co-Parenthood... – Р. Р. 341–368.

23. На жаль, авторка цього твердження не пояснює, скільки всього хрещених було в таких випадках, адже католицька традиція дозволяла мати і четверо, і п'ятеро і шестеро

хрещених батьків. У такому разі один посполитий чи жебрак не грав істотної ролі, а був радше частиною ритуалу. Див.: Żołądź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce / Dorota Żołądź-Strzelczyk. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006. – S. 84.

24. Щоденник Андрія та Федора Кирицьких, священників Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.) / Упор. та вступна стаття І. Ситого. – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. – С. 53.

25. Мінімум, бо вона могла бути хрещеної дітей народжених в парафії іншої яреськівської церкви або ж де інде. ДАПО. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 14, 14зв., 16 за., 17 зв., 21, 22, 22 зв.

26. Шлюмбом Ю. Социальные узы между властью имущими и неимущими: микроистория одного сельского сообщества (XVII – XIX века) / Юрген Шлюмбом // Прошлое – крупным планом. Современные исследования по микроистории / Ред. М. Кромм. – СПб: ЕУСП, 2003. – С. 168.

27. Там само. – С. 165.

28. ДАПО. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 11.

29. Там само. – Арк. 14 зв.

30. Там само. – Арк. 21 зв.

31. Там само.

32. Там само. – Арк. 11.

33. Шлюмбом Ю. Социальные узы... – С. 169.

34. ДАПО. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 17, 20.

35. Там само. – Арк. 11 зв.

36. Mintz S. W., Wolf E. R. Analysis of Ritual Co-Parenthood (Compadrazgo)... – P. 358.

Игорь Сердюк

«Кумовство», стратегии и практики выбора крестных родителей в обществе

Гетманщины.

В статье исследуются стратегии и практики выбора крестных родителей в обществе Гетманщины. Рассматривается два основных аспекта проблемы. Первым из них является каноническая модель крещения и ее соблюдения или нарушения. В XVIII в. церковь пыталась дисциплинировать священников и паству и официально запрещала иметь более одного крестного отца или матери. Однако эти запреты последовательно игнорировались. Причины этого связаны со вторым аспектом – отношением населения к роли крестного отца (матери) и соответствующих связей, которые устанавливались этим актом.

Ключевые слова: Гетманщина, ребенок, крещения, кум, кума, крестные родители.

Igor Serdiuk

**Strategies and practices the choice of baptized parents in the society
of Hetmanschyna.**

The article examines the strategies and practices of choosing baptized parents in society of Hetmanschyna. Two main aspects of the problem are considered. The first of these is the canonical model of baptism and its observance or violation. In the XVIII century, the church tried to discipline the priests and the flock and officially forbade having more than one godfather or mother. However, these prohibitions were consistently ignored. The reasons for this are related to the second aspect – the attitude of the population towards the role of the godfather (mother) and the relevant ties that were established by this act. The contemporary society considered participating in the baptism of the child as an opportunity to establish new connections that could not be made through marriage. Given that coercion was seen as a blood affinity, it gave reason to hope for protection, help. These expectations regarding the child served as a kind of fuse in the case of orphans. Parents could also take advantage of new ties to implement their own life strategies.

Key words: Hetmanschyna, child, baptism, kum, kuma, baptized parents.